हिशेषः। स तु अथर्ववेदान्तर्गतः। यथा, मुक्तिकोपनिषदि।
"त्रिपुरातापनं देवी त्रिपुराकटभावना॥")

देवीकोटः, पुं, (देव्याः कोटी दुर्गमिव।) वाणपुरम्। इति त्रिकाण्डशेषः॥

देवेज्यः, पुं, (देवानामिज्यः पूज्यः।) बृहस्पतिः। इति शब्दरत्नावली॥

देवेष्टः, पुं, (देवानामिष्टः प्रियः।) महामेदा। गुग्गुलुः। इति राजनिर्घण्टः॥ देववाञ्छिते, त्रि॥

देवेष्टा, स्त्री, (देवानामिष्टा।) वनबीजपूरकः। इति राजनिर्घण्टः॥

देवोद्यानं, क्ली, (देवानां उद्यानं वनम्।) देवानां वनम्। तद्यथा। वैभ्राजम्। मिश्रकम्। शिश्रकारणम्। चैत्ररथम्। इति त्रिकाण्डशेषः॥

देशः, पुं, (दिश्यते निर्द्दिश्यते इति। दिश निर्द्देशे + कर्म्मणि घञ्।) भूगोलभागविशेषः। इति सिद्धान्तमञ्जरी॥ जनपदे जनपदसमुदाये जनपदैकदेशे सजलनिर्जलस्थानमात्रे च। इत्यमरटीकायां भरतः॥ स त्रिविधः। जाङ्गलः अनूपः साधारणश्च। तत्पर्य्यायः। जनपदः १ नीवृत् २ विषयः ३ उपवर्त्तनम् ४। इति राजनिर्घण्टः॥ प्रदेशः ५ राष्ट्रम् ६। इति शब्दरत्नावली॥ *॥ अथ देशे वर्णनीयानि। रत्नम् १ खनिः २ द्रव्यम् ३ पण्यम् ४ धान्यम् ५ करोद्भवः ६ दुर्गग्रामः ७ जनाधिक्यम् ८ नदीमातृकतादि॥ *॥ अथ ग्रामे वर्णनीयानि। धान्यम् १ लता २ वृक्षः ३ सरः ४ पशुपुष्टिः ५ क्षेत्रम् ६ अरघट्टः ७ केदारः ८ ग्रामेयीसुखम् ९ विभ्रमः १०। इति कविकल्पलता॥ *॥

अथ मध्यदेशीयजनपदा यथा,—
"तास्विमे कुरुपाञ्चालाः शाल्वाश्चैव सजाङ्गलाः।
शूरसेना भद्रकारा बोधकाः सपटच्चराः॥
मत्स्याः किराताः कुल्याश्च कुन्तयः कान्तिकोशलाः।
आवन्ताश्च कलिङ्गाश्च लोकाश्चैवान्धकैः सह॥
मध्यदेशा जनपदाः प्रायशः परिकीर्त्तिताः॥"

अथ उदीच्या देशा यथा,—
"बाह्लीका वाटधानाश्च आभीराः कालतोयकाः।
परन्ध्राश्चैव शूद्राश्च पह्लवाश्चात्तखण्डिकाः॥
गान्धारा यवनाश्चैव सिन्धुसौवीरमद्रकाः।
शका द्रुह्याः पुलिन्दाश्च पारदा हारमूर्त्तिकाः॥
रामठाः कण्ठकाराश्च केकया दशमालिकाः।
क्षत्रियोपनिवेशाश्च वैश्यशूद्रकुलानि च॥
आत्रेयोऽथ भरद्वाजः प्रस्थलाः सदशेरकाः।
लम्पकास्तलगानाश्च सैनिकाः सह जाङ्गलैः॥
एते देशा उदीच्यास्तु प्राच्यान्देशान्निबोधत॥"

अथ प्राच्या देशा यथा,—
"अङ्गवङ्गा मद्गुरका अन्तर्गिरिबहिर्गिराः।
ततः प्रवङ्गा मातङ्गा मलया मलवर्त्तकाः॥
सुह्मोत्तराः प्रविजया भार्गवाङ्गेयमालवाः।
प्राग्ज्योतिषाश्च पुण्ड्राश्च विदेहास्ताम्रलिप्तकाः॥
शाल्वा मागधगोनर्द्दाः प्राच्या जनपदाः स्मृताः॥"

अथ दक्षिणापथदेशा यथा,—
"तथापरे जनपदा दक्षिणापथवासिनः।
पाण्ड्याश्च केरलाश्चैव चोलाः कुल्यास्तथैव च॥
सेतुका मुष्टिकाश्चैव कुपथाश्चारवासिकाः।
नवराष्ट्रा माहिषका कलिङ्गाश्चैव सर्व्वशः॥
कावेराश्च सहैषीकैराटव्याः शवरास्तथा।
पुलिन्दा विन्ध्यमूषीका वैदर्भा दण्डकैः सह॥
कुलीयाश्च शिरालाश्च रूपसास्तापसैः सह।
तथा तैत्तिरकाश्चैव सर्व्वे कारस्करास्तथा॥
नासिकाद्याश्च ये चान्ये ये चैवान्तरनर्म्मदाः।
भानुकच्छाः समाहेयाः सह सारस्वतैस्तथा॥
कच्छीयाश्च सुराष्ट्राश्च आनर्त्ताश्चार्व्वुदैः सह।
इत्येते अपरान्ताश्च शृणु ये विन्ध्यवासिनः॥"

अथ विन्ध्यवासिदेशा यथा,—
"मालवाश्च करूषाश्च मेकलाश्चोत्कलैः सह।
उत्तमार्णा दशार्णाश्च भोजाः किष्किन्धिकैः सह॥
तोषलाः कोशलाश्चैव त्रैपुरा वैदिकास्तथा।
तुमुरास्तुम्बुराश्चैव पटुमा नैषधैः सह॥
अनूपास्तुण्डिकेराश्च वीतिहोत्रा अवन्तयः॥
एते जनपदाः ख्याता विन्ध्यपृष्ठनिवासिनः॥"

पर्व्वताश्रयिदेशा यथा,—
"अतो देशान् प्रवक्ष्यामि पर्व्वताश्रयिणश्च ये।
निर्हारा हंसवर्गाश्च कुपथा अपथाः खशाः॥
कुथप्रावरणाश्चैव ऊर्णा दर्व्वाः समूहकाः।
त्रिगर्त्ता मण्डलाश्चैव किराताश्चामरैः सह॥"
इति मत्स्यपुराणम्॥

अपि च।
"देशव्यवस्था देवेशि! कथ्यते शृणु तत्परा।
वैद्यनाथं समारभ्य भुवनेशान्तगं शिवे!॥
तावदङ्गाभिधो देशो यात्रायां न हि दुष्यति।
रत्नाकरं समारभ्य ब्रह्मपुत्रान्तगं शिवे!।
वङ्गदेशो मया प्रोक्तः सर्व्वसिद्धिप्रदर्शकः॥
जगन्नाथात् पूर्व्वभागात् कृष्णातीरान्तगं शिवे।
कलिङ्गदेशः संप्रोक्तो वाममार्गपरायणः॥
कलिङ्गदेशमारभ्य पञ्चाद्योजनं शिवे!।
दक्षिणस्यां महेशानि! कालिङ्गः परिकीर्त्तितः॥
सुब्रह्मण्यं समारभ्य यावद्देवो जनार्द्दनः।
तावत् केरलदेशः स्यात् तन्मध्ये सिद्धकेरलः॥
रामेश्वरात् वङ्कटेशात् हंसकेरलनामकः।
अनन्तशैलमारभ्य यावत् स्याद्दयं परे॥
तावत् सर्व्वेशगामा तु केरलः परिकीर्त्तितः।
शारदामठमारभ्य कुङ्कुमाद्रितटान्तकम्॥
तावत् काश्मीरदेशः स्यात् पञ्चाशद्योजनात्मकम्॥
कालेश्वरं श्वेतगिरिं त्रैपुरं नीलपर्व्वतम्॥
कामरूपाभिधो देशो गणेशगिरिमूर्द्धनि।
त्रिपञ्चकं समारभ्य मध्ये चोज्जयिनी शिवे!॥
मार्ज्जारतीर्थं राजेन्द्र! कोलापुरनिवासिनी।
तावद्देशो महाराष्ट्रः कर्णाटस्वामिगोचरः॥
जगन्नाथादर्द्धभागमर्व्वाक् श्रीभ्रमरात्मिकात्।
तावदन्ध्राभिधो देशः सौराष्ट्रं शृणु सादरम्॥
कोङ्कणात् पश्चिमं तीर्थं समुद्रप्रान्तगोचरम्।
हिङ्गुलाजान्तको देवि! दशयोजनदेशतः॥
सौराष्ट्रदेशो देवेशि! तस्मात्तु गुर्ज्जराभिधः।
श्रीशैलन्तु समारभ्य चोलेशान्मध्यभागतः॥
तैलङ्गदेशो देवेशि! ध्यानाध्ययनतत्परः।
सुराम्बिकां समारभ्य मलयाद्र्यन्तगं शिवे!॥
मलयालाभिधो देशो मन्त्रसिद्धिप्रवर्त्तकः।
रामनाथं समारभ्य श्रीरङ्गान्तं विलेश्वरि!॥
कर्णाटदेशो देवेशि! साम्राज्यभोगदायकः।
ताम्रपर्णीं समासाद्य शैलाद्दशिखरोद्दतः॥
अवन्तीसंज्ञको देशः कालिका तत्र तिष्ठति।
भद्रकालीमहापूर्व्वे रामदुर्गाश्च पश्चिमे।
श्रीविदर्भाभिधो देशो वैदर्भी तत्र तिष्ठति॥
गुर्ज्जरात् पूर्व्वभागे तु द्वारकातो हि दक्षिणे।
मरुदेशो महेशानि! उष्ट्रोत्पत्तिपरायणः॥
श्रीकोङ्कणादधोभागे तापीतः पश्चिमे परे।
आभीरदेशो देवेशि! विन्ध्यशैले अवस्थितः॥
अवन्तीतः पूर्व्वभागे गोदावर्य्यास्तथोत्तरे।
मालवाख्यो महादेशो धनधान्यपरायणः॥
द्रविड़तैलङ्गयोर्म्मध्ये चोलदेशः प्रकीर्त्तितः।
लम्बकर्णाश्च ते प्रोक्तास्तद्देशे वाससे भवेत्॥
कुरुक्षेत्रात् पश्चिमे तु तथा चोत्तरभागतः।
इन्द्रप्रस्थान्महेशानि! दशयोजनकद्वये॥
पाञ्चालदेशो देवेशि! सौन्दर्य्यगर्व्वभूषितः।
पाञ्चालदेशमारभ्य म्लेच्छाद्दक्षिणपूर्व्वतः॥
काम्बोजदेशो देवेशि! वाजिराशिपरायणः।
वैदर्भदेशादूर्द्धञ्च इन्द्रप्रस्थाच्च दक्षिणे॥
मरुदेशात् पूर्व्वभागे वैराटः परिकीर्त्तितः।
काम्बोजाद्दक्षभागे तु इन्द्रप्रस्थाच्च पश्चिमे॥
पाण्ड्यदेशो महेशानि! महाशूरत्वकारकः।
गण्डकीतीरमारभ्य चम्पारण्यान्तकं शिवे!॥
विदेहभूः समाख्याता तैरभुक्ताभिधः स तु।
काम्बोजदेशमारभ्य महाम्लेच्छात्तु पूर्व्वके।
बाह्लीकदेशो देवेशि! अश्वोत्पत्तिपरायणः॥
तप्तकुण्डं समारभ्य रामक्षेत्रान्तकं शिवे!।
किरातदेशो देवेशि! विन्ध्यशैलेऽवतिष्ठते॥
करतोयां समारभ्य हिङ्गुलाजान्तकं शिवे!।
मुलतानदेशो देवेशि! महाम्लेच्छपरायणः॥
हिङ्गुपीठं समारभ्य मक्केशान्तं महेश्वरि!।
खुरासानाभिधो देशो म्लेच्छमार्गपरायणः॥
तन्मध्ये चोत्तरे देवि! ऐराकः परिकीर्त्तितः।
काश्मीरन्तु समारभ्य कामरूपात्तु पश्चिमे।
भोटान्तदेशो देवेशि! मानसेशाच्च दक्षिणे॥
मानसेशाद्दक्षपूर्व्वे चीनदेशः प्रकीर्त्तितः।
कैलासीरं समारभ्य सरयूं परितः परे॥
अमरर्गां महेशानि महाचीनाभिधो भवेत्।
जटेश्वरं समारभ्य योगिन्यन्तं महेश्वरि!॥
नेपालदेशो देवेशि! शिलहट्टं शृणु प्रिये!।
गणेश्वरं समारभ्य महोदध्यन्तगं शिवे!॥
शिलहट्टाभिधो देशः पर्व्वते तिष्ठति प्रिये!।
वङ्गदेशं समारभ्य भुवनेशान्तगं शिवे!॥